

EPISTEMOLOGIJA I DOGOVOR

Ibrahim Đonlagić (i.djonlagic@yahoo.com)

Sažetak

Da bi se nedavno objavljeni spis, pod imenom *Dogovor*, mogao razumjeti kao alat za vrednovanje misaonih pojmova¹, ideja, nužno je šire obrazložiti pojmove istina, ideja, saznanje, mišljenje. Ovi i drugi apstraktni pojmovi su predmeti uma koje vrednujemo da bi ih mogli staviti u neki komunikacijski medij na prosuđivanje drugim umnim bićima. Pojmovi o kojima raspravljamo su veoma apstraktni, neodređeni, posjeduju veoma mnogo svojstava² koja nisu vrednovana, pa svako o njima na osnovu sopstvenog mišljenja sudi. A da bi o ovim, i drugim saznatljivim pojmovima, mogli dobro suditi, potrebno je uočiti ona njihova svojstva koja možemo usporediti, staviti u odnos sa nama poznatim pojmovima i tako ih na neki način vrednovati, i o njima jasnu misao obrazovati.

Ključne riječi: istina, ideja, saznanje, mišljenje i vrednovanje.

Uvod

Moje istraživanje filozofskog saznanja nije počelo zbog apstraktne ljubavi za saznanjem³, nego radi konkretne potrebe da se nađu odgovori na pitanja kako, u određenom vremenu destrukcije, zaštititi svoje biće, kako omogućiti trajanje (duše i tijela), porodice, zajednice, odnosno, okruženja u kome je trajanje moguće. Motiv koji me potakao na istraživanja filozofskog saznanja, ubrzo sam uvidio, nije slučajna pojava nego princip postojanja i trajanja, osnov vrline svakog bića, pa i čovjeka. A taj napor da se stvarno postoji i traje može se jasno razumjeti iz Spinozine misli koju je izrazio riječima:

Niko ne može želiti da bude srećan (blažen), da dobro radi, i dobro živi, ko, istovremeno, ne želi da postoji, da radi, i da živi, to će reći, da stvarno postoji. (...) Napor (težnja) za samoodržanjem jeste prvi i jedini osnov vrline. Jer, pre od (kao ranije od) ovog principa, ni jedan drugi se ne može shvatiti, i bez njega se nijedna vrлина ne može shvatiti⁴.

Iz ovih razloga filozofiju ne razumijem kao apstraktnu „ljubav prema mudrosti“ nego kao suštinu umnog bića čije trajanje zavisi od moći njegova uma da obrazuje misao o tome koje radnje su korisne a koje štetne za trajanje. Traganje za saznanjem, definirano na ovaj način, vraća nas na početak puta traganja za saznanjem koje počinje sa tri velika pitanja epistemologije: „Što je znanje⁵?“, „Što možemo znati?“, „Kako znamo ono što znamo?“. U nastavku rasprave ćemo pokušati naći odgovore na ova pitanja, ali ne kao konačne apsolutne istine, nego kao određene projekcije (slike) pojmova i njihovih

odnosa, iz našeg ugla promatranja, koje tek sa slikama u umu drugih umnih bića čine sliku istine, stvarnog dešavanja.

1. Što je znanje?

Ako od znanstvenika, ili iz znanstvene literature, potražimo odgovor na ovo pitanje, biti ćemo jako iznenađeni mnoštvom različitih, često, sasvim oprečnih, odgovora. Postoje mnoga znanja: filozofsko, naučno, religijsko, teološko, povijesno, političko, zanatsko i mnoga druga, ali nema odgovora na pitanje „što je to znanje?“, pojam po sebi, i da li uopće postoji znanje, kao pojam po sebi? A kada se na ovaj način pitamo o znanju, vidimo da je to pojam za kojim, na neki način, tragaju oni koji saznaju. Tako filozof traga za filozofskim saznanjem, znanstvenik za saznanjima iz znanstvene discipline kojom se bavi, vjernik za saznanjima religijskih istina objavljenih u objavi, zanatlija za saznanjima svoga zanata, pa svi tragaju za nekim, svojim, saznanjem. Međutim, kada malo dublje pogledamo primijetiti ćemo da mnogi koji tragaju za saznanjem istražuju isti pojam samo iz drugih uglova promatranja, pa primjećuju i saznaju različita svojstva istog pojma, a ta saznanja svrstavaju u različite znanstvene discipline. Slijedi zaključak da ipak postoji općenitiji pojam koji svi saznaju i koji bi, možda, mogli imenovati znanjem. Ovako razmišljajući priupitajmo one koji tragaju za saznanjem, što oni uopće saznaju, za čim tragaju? Na ovako postavljeno pitanje oni će, vjerojatno, odgovoriti da oni i ne tragaju za saznanjem, nego za istinom, a saznanje je samo obrazovana misao o istini, bilo da se nalazi u umu ili je simbolima prezentirana u nekom komunikacijskom mediju. Dakle, saznavanje je proces obrazovanja misli o nekoj istini o kojoj čulima dobivamo, prikupljamo informacije. Tako je znanje, svakog određenog bića, afekcija⁶ kojom istina aficira biće i tako ga opredjeljuje za određena činjenja. A znanje po sebi je istina sama. Ovo nas dalje vodi do pitanja.

2. Što je to istina?

Kao i kod pojma saznanja, i oko pojma istine svi se razilaze kako filozofi, tako i drugi znanstvenici, obrazovani i neobrazovani i sva bića uopće, svi imaju svoju istinu. A svi tragaju za istinom, važna je za sve, jer od afekcije kojom nas istina aficira, zavisi naše trajanje. Radi toga umna bića, ona koja mogu da saznaju, revnosno tragaju za istinom, a ona bića koja nemaju moć saznavanja, od istine bivaju aficirana putem nagona koji je svojstvo svakog bića, vrlina bića kojom se ono trudi da produži trajanje. Istina nije privilegija, ni muka samo onih koji misle, istina je opće dobro za sve, od istine svi bivaju aficirani. Jer sve što je postojalo, što postoji ima istinitu ideju svoga postojanja koja se realizirala ili se realizira u stvarnom dešavanju. Samo stvarno dešavanje bilo da se dešavalo, da se dešava ili će se dešavati je *istina*. A pošto je stvarno dešavanje uzrok⁷ našeg postojanja, našeg trenutnog trajanja i mogućeg budućeg trajanja ono je i legitiman predmet našeg saznavanja. Saznanje istine, stvarnog dešavanja, je naš cilj, pa pokušajmo utvrditi da li mi taj cilj, uopće, možemo dosegnuti.

3. Što možemo znati?

Saznanje istine je naš cilj, pa prvo bliže definirajmo cilj, a onda, i, mogući put do cilja. Što je to, stvarno dešavanje⁸? Sve što se stvarno dešavalo, što se dešava i što će se dešavati, uključujući i uzroke i posljedice takvog dešavanja, čini ukupnu stvarnost, istinu, koju možemo čulima primijetiti i umom misliti. To je, što bi se reklo „vječita Božja odluka zapisana u zakonima prirode kao cjeline“. Ovako definirana istina dostupna je samo Bogu⁹, a ne i čovjeku. Čovjek je biće ograničeno po trajanju i prostiranju, pa je i njegova moć saznavanja ograničena i očigledno nedostatna za saznanje istine. Čovjek je biće nesposobno da sazna istinu, on može da saznaje samo dijelove istine, ona saznanja stvarnih dešavanja koja ga na neki način aficiraju. A radi čega čovjek mora saznavati vidimo iz zakona ljudske prirode koju je Spinoza definirao na sljedeći način:

Opšti je zakon ljudske prirode da niko ne prenebregava nešto što smatra dobrim, osim ako se ne nada da stekne veće dobro ili iz straha od većeg zla nego što je lišavanje prenebregnutog dobra, niti da trpi zlo, osim da bi izbjegao veće zlo ili u nadi da će steći veće dobro od pretrpljenog zla. To znači da od dva dobra biramo ono koje nam se čini veće, a od dva zla ono koje nam se čini manje. Kažem: koje nam se čini, jer nije potrebno da stvar bude onakva kakvom je smatramo. Ovaj zakon je tako duboko urezan u ljudsku dušu da ga treba uvrstiti u vječne istine i aksiome.¹⁰

Iz zakona ljudske prirode slijedi da je za sve akcije koje čovjek preduzima potrebna odluka njegova uma pa je tako važno, da on bude sposoban za dobro suđenje, da radnje koje preduzima budu korisne, a ne da se misli da su korisne, a u stvarnom dešavanju donose štetu biću koje je sudilo. Zbog ograničenosti čovjeka očito je da on o svemu (o svakom pojmu) što ga aficira, ne može imati adekvatno saznanje, pa mora imati određene kriterije za odabiranje saznanja „što treba znati?“ da bi mogao trajati. Da bi se jasno razumilo o kakvom stvarnom dešavanju i kakvoj istini govorimo poslužiti ćemo se jednim konkretnim primjerom iz života, prokomentirati ćemo jednu agencijsku vijest o prirodnoj nepogodi.

Okolo 200.000 ljudi evakuisano je iz Šangaja u očekivanju prolaska snažnog tajfuna Vifa u jugoistočnom dijelu Kine.

Tajfun je sinoć pogodio Tajvan, gdje su zatvorene škole, kancelarije i prodavnice.

Ovaj tropski vjetar, svrstan u četvrtu kategoriju, može da dostigne brzinu do 400 kilometara na sat.¹¹

Navedena vijest nije istina, stvarno dešavanje, nego samo vijest o stvarnom dešavanju, koje se u jednom dijelu svijeta očekuje (prvi dio vijesti), a u drugom se već dešavalo (drugi dio vijesti) i informacija o vrsti dešavanja (treći dio vijesti). Ovakva vijest nije istina, a nije ni laž, ona je samo nedostatna istinita informacija o nekom dešavanju, nedostatna jer ne može poslužiti kao istinita prezentacija stvarnog dešavanja. A koliko je ova informacija nedostatna da prezentira stvarna dešavanja o kojim izvještava lako će zaključiti oni koji samo malo razmisle o razmjerima posljedica ovakvih dešavanja. Obim svih radnji koje su učinjene, i onih koje su propuštene u evakuaciji 200.000 ljudi, te posljedice svih tih radnji su takvog obima da ih, uopće, nije moguće sve istražiti i

saznati. Vidimo da je čovjek nemoćan da istraži i sazna istinu (sve uzroke i posljedice), samo u jednoj agencijskoj vijesti objavljenog stvarnog dešavanja. Radi toga čovjek ne posvećuje istu važnost svakom dešavanju, pa svaku afekciju mora prosuđivati koliko je korisna ili štetna za njegovo trajanje, i shodno tom prosuđivanju obratit će i pažnju prema dešavanju kojim je aficiran. Od odnosa čovjeka i stvarnog dešavanja, od afekcije kojom ga stvarno dešavanje aficira, čovjek će iskazati potrebu (interes) da se o stvarnom dešavanju obavijesti.

Oni koji žive dovoljno daleko od mjesta stvarnog dešavanja te u području stvarnih dešavanja nemaju materijalnih dobara, rođaka i prijatelja, agencijsku vijest će razumjeti kao dostatnu istinitu informaciju o stvarnom dešavanju.

Oni koji imaju prijatelje u području stvarnog dešavanja tragać će za informacijama o sudbini svojih prijatelja.

Oni koji imaju članove porodice u području stvarnog dešavanja biće još jače aficirani ovom viješću pa će preduzeti neke akcije na istraživanju sudbine članova porodice.

Oni koji u području stvarnog dešavanja imaju članove porodice i imovinu učinit će i mnogo više na istraživanju stvarnog dešavanja. Agencijska vijest će im biti samo poticaj za dalja traganja za istinom.

A oni koji su sudionici stvarnog dešavanja neće ni biti aficirani ovom agencijskom viješću jer su stvarnim dešavanjem prije i jače već aficirani i opredijeljeni za određene akcije i neposredni su subjekt stvarnog dešavanja.

Vidimo da različiti ljudi imaju različit odnos prema određenom promatranom stvarnom dešavanju pa je različita i njihova potreba da ta dešavanja istražuju i razumiju. A ko od njih zna istinu, i kome je ona potrebna?

Ako se sada ponovo vratimo na različite skupine koje su od strane stvarnih dešavanja na različit način aficirane lako ćemo primijetiti da je svaka od njih tragala za svojom istinom, za saznanjem dijela stvarnog dešavanja, onog dijela koji ih aficirao utičući na njihovo trajanje. Što je stvarno dešavanje imalo manje veze sa trajanjem skupine to je i njen interes za saznanje stvarnog dešavanja bio manji. Ovaj primjer, a i mnogi drugi koje sam promatrao, to jasno potvrđuje. Dakle, istina ili stvarno dešavanje sadrži tako veliki broj informacija da je kao takva ljudskom umu nedostupna i nepotrebna. Pa čovjek neće tragati za svim saznanjima o stvarnom dešavanju nego o onom dijelu stvarnog dešavanja koji pomaže ili sprečava njegovo trajanje. A što možemo, i trebamo znati?

Čovjek se nalazi u velikoj neprilici, o svemu što ga aficira mora suditi a ograničenost uma ga onemogućava da sve, o čemu mora suditi, adekvatno, jasno sazna. Ograničenost čovjeka i njegova uma, proizišla iz njegove prirode, natjerala ga je da postane društveno biće i živi u zajednici u kojoj, udružujući se sa drugim umnim bićima, uvećava svoju moć i postaje moćniji od drugih bića iz okruženja. Jer samo život u zajednici omogućava da se ograničenost čovjekova uma, okupljanjem pojedinačnih saznanja u jedno saznanje,

uspješno prevaziđe. Za trajanje zajednice potrebno je ukupno kulturno povijesno saznanje zajednice, bilo da je sačuvano u znanstvenim, umjetničkim i zanatskim, djelima predaka, običajnom i građanskom pravu, ili u umu živih članova zajednice. A ukupno saznanje je istina, stvarno dešavanje, nastalo realizacijom prirodnih procesa prema prirodnim zakonima, i realizacijom dobrih¹² i loših¹³ ideja naših predaka. Dakle, saznati možemo:

1. procese koji se dešavaju, realiziraju kao stvarno dešavanje,
2. procese koji su se stvarno dešavali,
3. uzroke stvarnih dešavanja, bilo da su se dešavanja odvijala u prošlosti ili se odvijaju u stvarnosti,
4. posljedice stvarnih dešavanja, koje su se nužno pojavljivale u stvarnim dešavanjima.
5. očekivana dešavanja, predvidive posljedice kod dešavanja koja se ponavljaju,
6. korisnost stvarnih dešavanja za trajanje umnih bića, njihovih zajednica i okruženja u kome bivstvuju umna bića.

Naveli smo predmete našeg saznavanja koje mi zbog svoje ograničenosti nismo u moći u cijelosti saznati. Saznanje ovih pojmova je samo naš nedostižni cilj, mi saznajemo samo dio, jednu mozaik kockicu slike stvarnog dešavanja, a druge kockice ove slike su u umu drugih umnih bića i simbolima izraženim djelima naših predaka. Pa ukoliko, o stvarnom dešavanju i korisnosti tog dešavanja za naše trajanje, želimo dobro suditi mi moramo naći metodu da složimo mozaik sliku, nama potrebnog dijela, stvarnog dešavanja, od raznih sličica u umu i djelu drugih umnih bića, jer je ta slika važna za određenje puta na kome ćemo trajati. Tako dolazimo do trećeg važnog pitanja epistemologije:

4. Kako znamo to što znamo?

Iz prethodne rasprave je razumljivo da je saznanje stvarnog dešavanja za čovjeka nedostižan cilj, čovjek posjeduje samo zanemarivo malo podataka o stvarnom dešavanju, o pravoj prirodi pojmova koje primjećuje kao afekcije o kojim mora da sudi. Sve što čovjek primijeti, što ga na bilo koji način aficira je neki pojam, odnosno, svojstvo pojma o kome čovjek mora da sudi da li je korisno ili štetno za trajanje. A pošto o mnogim pojmovima nema jasno saznanje on o mnogim afekcijama loše sudi pa su njegova saznanja nepouzdana, ali ne zbog nesposobnosti uma da dobro sudi, nego zbog ograničenosti čovjeka i nedostatnosti njegova iskustva i informacija koje je čulima pribavio kao materijal o kome um treba da sudi. O prirodi čovjeka, njegovoj moći suđenja proizašloj iz vaspitanja i obrazovanja ovdje nećemo raspravljati (o tome je rečeno više u raspravi *Antropologija i Dogovor*), a ovdje ćemo se baviti samo problemom otklanjanja sumnje iz prikupljenih saznanja bez obzira na izvore iz kojih potiču. Svako saznanje do koga smo došli putem čula je nepouzdan dok ne bude potvrđeno empirijskim iskustvom, ali ne subjektivnim sopstvenim iskustvom, nego objektivnim, saznanjem potvrđenim od strane više umnih bića. Naše saznanje o stvarnom dešavanju o kome smo se putem čula obavijestili je samo jedna slika (projekcija) stvarnog dešavanja koja sa projekcijama drugih, učesnika i promatrača stvarnog dešavanja, čini saznanje stvarnog dešavanja. Potvrđivanje naše slike o stvarnom dešavanju može biti istinito¹⁴ ili

lažno¹⁵, jer oni koji potvrđuju mogu da govore istinu ili laž, u zavisnosti od toga šta cijene da im je korisnije. Ta okolnost, da čovjek može da pruža lažne informacije, još više otežava put do istinitog saznanja stvarnog dešavanja, jer i slike koje od drugih dobivamo treba dodatno provjeravati. Pa put do istine, jasnog razumijevanja stvarnog dešavanja koje će poslužiti kao pouzdano empirijsko iskustvo, potrebno za očuvanje života i uslova u kojima život može trajati, postaje veoma složeno. A naš uspjeh da pribavimo izvjesnost saznanja, koje tvrdimo da znamo, zavisit će od kvaliteta metode kojom ćemo se služiti pri otklanjanju sumnji u vlastitom mišljenju i utvrđivanju pouzdanosti saznanja do kojih smo došli iz drugih dostupnih nam izvora saznanja. Ljudi jasno razumiju samo one pojmove, odnosno, svojstva pojmova koja mogu mjeriti, pa sve moraju mjeriti, a ono što nije mjerljivo učiniti mjerljivim, da bi i o tome mogli dobro suditi.

Naime, stvarna dešavanja su za um razumljiva jer su visokoumna djela, procesi koji se uvijek odvijaju po principu kauzalnosti¹⁶, čvrstoj vezi uzroka i posljedice. Sve što se u stvarnom dešavanju događa ima svoj uzrok zbog koga se dešava i ima nužnu posljedicu dešavanja. A kada nam se nešto čini čudnim, dešavanjem bez razloga, to je zato što ne poznajemo uzrok dešavanja a ne što se nešto dešava bez razloga. Ovo je nebrojeno puta potvrđeno iskustvo koje je postalo osnov svakog razmišljanja o znanosti, moglo bi se reći zakon stvarnog dešavanja na kome se zasniva svaka znanost, a koji možemo definirati na sljedeći način:

Svako stvarno stanje prirode pojmova i njihovih odnosa je posljedica nekog dešavanja koje je prethodilo tom stanju, a svako stvarno stanje pojmova i njihovih odnosa je uzrok nekih budućih dešavanja koja slijede.

Ovo je prirodni zakon kauzalnosti koji empirijsko iskustvo uvijek potvrđuje kada se u dovoljnoj mjeri obavijestimo o stvarnom dešavanju. A i osnov svake upotrebe uma, jer, u suprotnom, sve postaje slučajno i nepredvidivo, pa se ništa umom ne može objasniti i svaka znanost postaje suvišna. Uzrok svakog saznanja je postojanje umnog bića (biće koje saznaje) sa prirodom umnog bića (zakon ljudske prirode) i stvarnog dešavanja (izvor saznanja) zakona kauzalnosti koji um razumije i koristi kao iskustvo. Kauzalnost stvarnog dešavanja omogućava prosuđivanje uspoređivanjem i mjerenjem uzroka i posljedica stvarnog dešavanja, a ta sistematizirana iskustva predstavljaju naučna saznanja određene naučne discipline. A sama pouzdanost ovako prikupljenih naučnih saznanja zavisi od pouzdanosti metode koja je u istraživanju korištena i empirijskog iskustva iz upotrebe saznanog.

Zaključak

Primjećujući ovakvu prirodu pojmova čovjek, stvarno dešavanje, znanje i njihovih svojstava, kojima se međusobno aficiraju ovi pojmovi, obrazovao sam metodu vrednovanja saznanja publiciranu u nevelikom spisu pod imenom *Dogovor*. Ni *Dogovor*, ni metoda vrednovanja ideja, a ni ova rasprava, nema ambicije da teoretski objasni pojmove na koje ukazuje, nego da ukaže na ona svojstva ovih pojmova koji vrednovanje saznanja čini mogućim. Iz prirode umnog bića slijedi nužnost traganja za saznanjima koja

omogućavaju trajanje umnih bića. A iz ograničenosti umnog bića i njegova uma slijedi da on, stvarna dešavanja i pojmove koji su predmet stvarnog dešavanja, ne saznaje apsolutno nego nepotpuno, samo kroz ona svojstva koja ga aficiraju. Pa iako jasno razumije jednostavne ideje on o njima nema pouzdano saznanje dok one ne budu potvrđene od strane drugih umnih bića ili empirijskog iskustva u realizaciji ideje koju prosuđuje. Dakle, svako saznanje koje čovjek ima, da bi bilo pouzdano, mora biti potvrđeno od strane drugih umnih ljudi u nekom procesu prosuđivanja. Iz navedenih razloga *Dogovor* nema ambicije da ponudi neku znanstvenu istinu nego put utvrđivanja istinosne vrijednosti neke ideje. To je alat kojim će se moći služiti svi koji za istinom tragaju a koliko dobar i koristan saznat će oni koji ga budu razumjeli i kao alat svrsishodno upotrijebili. Metoda prezentirana u *Dogovoru* nije kruta konačna forma alata nego princip primjenjiv u svim prilikama pribavljanja izvjesnosti veoma različitim idejama pa čak i onim, za trajanje umnih bića, najvažnijim, kao što su sigurnost zajednice i globalno zatopljenje. Dakle, ovu raspravu ne treba promatrati kao istinito ili lažno, nego korisno ili nekorisno saznanje u procesu prosuđivanja kako zadovoljiti potrebe tijela za kratkoročno trajanje, na način, da se tim radnjama ne ugrozi mogućnost dugoročnog trajanja. Jer svrha i zadatak uma je, da brine o svom tijelu, da stvori uslove u kojim ono može da traje, ali ne po svaku cijenu, nego da traje kao suština (sklop duše i tijela), zbog koje smo čovjeka imenovali umnim bićem.

Bibliografija:

Aristotel: *O DUŠI, NAGOVOR NA FILOZOFIJU*, Zagreb, 1996.

Baruh de Spinoza: *RASPRAVA O POBOLJŠANJU RAZUMA*, Beograd, 1956.

Baruh de Spinoza: *ETIKA*, Beograd, 1959.

Baruh de Spinoza: *TEOLOŠKO-POLITIČKI TRAKTAT*, Beograd, 1957.

Ibrahim Đonlagić: *DOGOVOR*, Sarajevo, 2006.

Ibrahim Đonlagić: *ANTROPOLOGIJA I DOGOVOR*, www.cpi.hr/Antropologija online.

Platon: *DRŽAVA*, Beograd, 1993.

Platon: *ZAKONI, EPINOMIS*, Beograd, 1990.

¹ Pod pojmom razumijemo svaku suštinu koja je stvarno postojala, postoji, može postojati ili sadrži proturiječnost zbog koje ne može postojati. Ovu suštinu um primjećuje zato što ona apsolutno postoji. Ta suština koja apsolutno postoji od strane uma se ne razumije apsolutno. Um primjećuje neku suštinu zbog toga što ona posjeduje svojstva, neke oznake koje um može da predstavi sebi kao nešto što ukazuje na postojanje određene suštine. Neki pojam apsolutno postoji ako mi možemo primijetiti bar jedno svojstvo tog pojma kao postojeće. Međutim, na osnovu poznavanja samo jednog svojstva mi samo možemo tvrditi postojanje nekog pojma ali ne i poznavanje tog pojma. Izvjesnost postojanja nekog pojma i izvjesnost saznanja o njemu sasvim su različite stvari. Poznavanje jednog svojstva suštine nekog pojma je dovoljno za tvrdnju da taj pojam postoji, a poznavanje ma kako velikog broja svojstava nekog pojma ne daje nam pravo da tvrdimo da taj pojam poznajemo apsolutno jer on uvijek može posjedovati još neko svojstvo koje mi nismo upoznali a što naše poznavanje tog pojma čini nesavršenim, nepotpunim. Pod apsolutnim

postojanjem ovdje se ne razumije trajno postojanje u neizmijenjenom obliku, nego realno postojanje u skladu sa vlastitom prirodom. Jer samo ono što realno postoji može imati i relativan odnos, može biti relativno u odnosu na nas ili neki drugi realno postojeći pojam.

² Pod svojstvom razumijemo svaku oznaku neke suštine koja se može primijetiti kao oznaka koja na neki način određuje pojam na čiju suštinu ukazujemo.

³ Pod saznanjem u najopćenitijem smislu razumijemo svaku obrazovanu misao o predmetu saznanja bilo da se nalazi u umu umnog bića ili je iskazana simbolima u nekom komunikacijskom mediju.

⁴ Spinoza: *Etika*, 1959., str. 186-187.

⁵ Pod pojmom znanja razumijemo sve što je umno, što može da se misli i može biti predmet saznanja.

⁶ Pod pojmom afekcije razumijem svaki utjecaj koji egzistencija jednog pojma vrši na egzistenciju drugog pojma sa kojim se nalazi u nekom odnosu. Kada se dva pojma nalaze u odnosu koji proizvodi neke posljedice, oni utiču jedan na drugog, pa kažemo da se ti pojmovi aficiraju.

⁷ Stvarno dešavanje razumijem kao neposredni uzrok našeg postojanja vodeći računa da postoji i uzrok stvarnog dešavanja o kome ovdje ne raspravljamo.

⁸ Pod pojmom stvarnog dešavanja razumijemo ovdje prirodu u svom totalitetu. Ne kao bezličnu materiju, nego prirodu sa svim njenim atributima i inteligibilnostima dostatnim da obuhvate sve promjene, dešavanja, uključujući i uzroke i posljedice tih dešavanja.

⁹ Bog je pojam koji razumijem kao Prvi uzrok od strane filozofa i poslanika (proroka) imenovan različitim imenima, kao što su: Bog, Dobro, Priroda koja stvara, Tvorac i Čuvar zakona, Supstancija i sl. A o svojstvima ovog pojma ovdje nećemo raspravljati.

¹⁰ Spinoza: *Teološko-politički traktat*, Beograd, 1957., str.191.

¹¹ Agencijska vijest objavljena na internetu.

¹² Pod pojmom dobre ideje razumijemo ovdje ideje onih radnji koje su produžavale trajanje zajednice naših predaka

¹³ Pod pojmom loših ideja razumijemo ideje radnji čija realizacija je sprečavala trajanje zajednice.

¹⁴ Pod istinitim potvrđivanjem naše slike o stvarnom dešavanju ne razumijem kao istinu samu, niti potvrđivanje ili odricanje našeg mišljenja, nego istinitu prezentaciju sopstvenog mišljenja o dešavanju o kome se traži mišljenje.

¹⁵ Pod lažnim potvrđivanjem razumijem one tvrdnje o stvarnom dešavanju koji se ne slažu sa slikom stvarnog dešavanja u umu bića koje ih iznosi.

¹⁶ Pod pojmom kauzalnosti podrazumijevam postojanje uzročno posljedične veze u stvarnom dešavanju, kada određeni uslovi nužno prouzrokuju određenu posljedicu. Ova veza postoji i onda kada je čovjek ne razumije jer ne poznaje dovoljno uzrok nekog dešavanja.